

Zlatko Milković

Buđenje

Ex libris
Zagreb, 2010.

OSVRTI I PRIKAZI

Uspjeli romansirani životopis

I ovaj roman i njegov autor u hrvatskoj su književnosti posve zaboravljeni. Nepoznаницe vezane za nerazjašnjenu autorovu smrt prenijele su se i na njegovu književnost, koja se spominje i rijetko i usputno, bez književne i kritičke ocjene izrasle iz pravog čitanja i promišljanja.

Pripovjedač, esejist i kritičar rođen je 1911. godine u Krašiću. U Zagrebu je studirao i diplomirao biologiju na PMF-u i radio kao kustos Prirodoslovnog muzeja. Kao književnik uređivao je popularnu biblioteku BE-L-KA, u kojoj su objavljivana djela Side Košutić, Budaka, Čepulića, Kolara, Švel-Gamiršek, a uređivao je i kulturne rubrike dnevnika *Hrvatski narod* i časopis *Život za Hrvatsku* (1944.). Svršetak rata dočekao je u Berlinu na mjestu atašea za kulturu u hrvatskom poslanstvu, odakle odlazi u Pariz gdje mu se koncem 1946. ili početkom 1947. gubi trag.

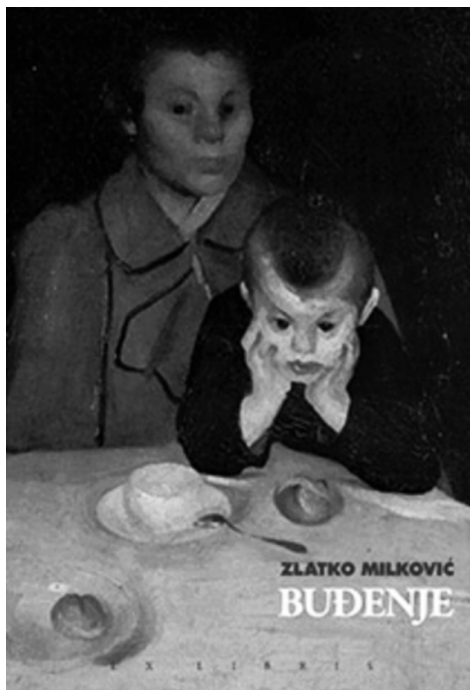
Kao pisac Milković je napisao romane *Zrinjevac* (1933.) i *Tamnica* (1942.). Za prvi je napisano da "nema književne vrijednosti" i da je "opterećen verbalnim materijalom kroz koji se ne može probiti slika i autentična umjetnička predmetnost", dok je za drugi kazano

da je "karakterističan primjerak tzv. dokumentarne književnosti" i donosi sliku hrvatske društvene i političke zbilje koncem tridesetih i početkom četrdesetih godina s evidentnim biografskim elementima i sadržajima.

Uz ove romane, a na tragu žanra romanisirane biografije, Milković je napisao i roman *Klović*, čija sudbina do danas nije razjašnjena, te biografske romane *Buđenje* (1939.) i *Braća Seljani* (1940.) te *Tragedija Joakima Pudera* (1942.) i zbirku novela *Na vrelu* (1942.).

Roman *Buđenje* napisan je 1939. godine i govori o sudbini hrvatskog slikara Josipa Račića. Veliki talent, skončao u Parizu u 23. godini, još je za života postao opsesivna tema kojoj su, uz Krležin esej, stranice dopisivali i Becić i Kosor i Lovrić i Babić i Herman i drugi pariški ili Münchenski prijatelji, Milkoviću je – kako s pravom napisa Donat, bio poticajan kako bi njegovom sudbinom tematizirao odnos sudbine i genija. Težak život i prerana smrt, naime, bili su po mjeri piščeve intencije kako bi pokazao da njegov usud i udes i nije do li posljedica svih onih opterećenja koja talentu iz male sredine onemogućuju da se razvije u punini svojih energija i sposobnosti, a kakvih je slučajeva i sudbina hrvatska povjesnica pre/puna.

Buđenje je roman od dva dijela; prvi dio se zbiva u Münchenu i Parizu, a drugi samo u Parizu, gdje Milkovićev junak, slikar Račić, umire. Iz pozicije sveznajućeg pripovjedača, kojemu sadržaji iz života samoga junaka služe kao okosnica priče o slikarovu životu i djelu, pripovjedač radnju započinje u Münchenu, slikom nekolicine raspojasanih mladića našega podrijetla u karnevalskoj atmosferi Münchenskih ulica. Među njima je i mladi Račić, odjeven kao Pierot, koji u gradu već tri godine uči slikarski zanat. Na ovoj dionici Račićeva života naglasak je sveznajućeg pripovjedača na dvije razine; jedna je emocio-

nalna i govori o slikarevoj ljubavi prema mlađoj djevojci, a druga se odnosi na njegova iskustva i razmišljanja o slikarstvu koje je došao učiti u grad na Isaru i koja će ga, nezadovoljnoga onime što vidi u umjetničkom svijetu oko sebe, nagnati na promjenu sredine i odlazak na ondašnji izvor europske umjetnosti, u Pariz. Tu odluku, uvjeren da će ga u naumu podržati stipendijom i Kršnjavi, pripoćuje djevojci:

Znadeš li, Fani, što znači putovati u Pariz? Nigdje na svijetu ne mogu naći toliko poticaja za svoj rad, kao tamo. Sve je ovo ništa, sve je ovo samo uludo gubljenje vremena, mazanje platna i ništa više. Zar ti misliš, da ja slikarstvo smatram prevlačenjem platna bojama? To je tehnika, Fani, i samo tehnika. Manuelan rad, koji može svladati svaki malo spretniji risač. Ali slikar je nešto drugo. On mora secirati svako svoje lice, on mora poznavati u srž sve ono, što prenosi na platno, mora živjeti sa

svime. On mora naći dušu, kao što sam i ja našao tvoju, kad sam te portretirao.

A tu dušu, "pravu sveobuhvatnu i veliku dušu", reći će sveznajući pripovjedač ustima svojega junaka, moguće je naći samo u Manetovu gradu. Evo riječi kojima opravdava svoju odluku:

Kod kuće bih ja mogao postati samo sitničav, mali slikarčić uskog horizonta. Pravi onaj sveobuhvatni pogled na čitav svijet, na sve one probleme, pa i na svoje vlastite, domaće, dobiva se samo u Evropi, a to je za mene Pariz. Moram proširiti svoj horizont (...), moram osjetiti i bol i radost cijeloga svijeta, da mogu tek onda djelovati potpuno za svoj narod. Ti imaš pravo, djevojčice, kad kažeš, da moj domaći hrvatski problem mora biti problem mojega života i cjelokupne moje umjetnosti. Samo onda mogu biti potpun, mogu stopostotno izvršavati svoju misiju, inače ne. Ja moram biti ono, za što sam stvoren. Ali taj problem ja moram obuhvatiti s jednog višeg stajališta, obuhvatiti ga onako, kako ga je obuhvatio Matoš."

A on je to uradio – i to je ključ njegove poetike – tako da mu je "kist pero, boje riječi, a paleta cijeli svijet", odnosno tako da je u "sebe usisao duh Evrope, ali kroz filter svoje hrvatske duše".

Nakon što je djevojci objasnio razloge svojeg "putovanja" u Pariz, zbiva se rasplet ljubavne priče i ot/počinje nova dionica Račićeva života, ona pariška.

Prvi susret s "velikim, sjajnim i blistavim" gradom na Seini u njemu je, reći će pripovjedač, izazvao "plimu nenadano probuđenih osjećaja". Činilo mu se da je gledanje iz daleke perspektive bilo ljepše; Seina ga podsjećala na "ukročenu i svladanu" Savu, a grad se pred njim izivljavao svojim "tisućama života"...

Opterećen mišlju da svi vide da "je on seljak, da na svojim leđima vuče sa sobom komadić Horvata, onu malenu kućicu na broju četrdesetosam s gostionicom i blatnim dvorištem, punim pačića i guščića", Račić je u Parizu čeznuo vidjeti nekoga svoga. Stanovao je kod ujaka, koji nije baš mario za njegov talent i potrebu da se umjetnički potvrdi, držeći to nedostojnim čovjekova interesa. Ne miri se olako sa činjenicom da je "u Zagrebu, u Münchenu, u Berlinu naučio sve što se moglo naučiti" te da je "svojim znanjem i sposobnostima pretekao svoje učitelje". Iz razgovora s ujakom izbija sav onaj umjetnički nagon koji mladoga slikara tjera da se dokaže u metropoli umjetnosti, da ovlada slikarskim umijećem kao svojom sudbinom. Pariz je za Račića, uvjerena u svoj talent, imao snagu "idola, pred kojim može samo pokleknuti"; u njegovoj mladenačkoj mašti i slikarskom zanosu živjeti u njemu bila je sreća koja se ni s čim nije dala usporediti.

U Parizu Račić je upoznao šarolik svijet; uz druženja s djevojkama te slikarima Schülleinom i Ederom, koje je poznavao još iz Münchena, slušao je predavanja u Café du Dôme, promatrao život pariških ulica, obilazio galerije, pohodio Louvre i blago pohranjeno u njegovim dvoranama, proučavao stare majstore, tragajući za svojim specifičnim, hrvatskim izrazom, onim u kojem će izraziti suštinu naroda iz kojeg potječe, sve one sadržaje narodnog bića u kojem se ogleda duša i duh naroda, riječju, onaj duh u kojem hrvatska duša govori kroz nošnju, narodni melos, popijevku, bajku, pjesmu... Pojašnjavajući prijatelju svoje slikarske vizije, pred očima se u njegovoj pariškoj sadašnjici ukazuju slike rodnih Horvata s nizom "male-nih periferijskih tragedija..."

Među todobnim pariškim događajima pripovjedač posebno apostrofira pohode

velikog Meštra mladome slikaru te pismo gospođe Paule Broch – “našeg pariškog Ise Kršnjavija” – kojim ga poziva na sastanak malog hrvatskog umjetničkog kružoka u njezinu stanu. U tom sastajalištu Hrvata u tuđini, podsjeća pripovjedač, svoje su postojano mjesto zauzimali Matoš, kao stalni gost, Meštrović i Kraljević... Bio je to, riječima pripovjedača, “pravi maleni konzulat Hrvatske”.

Za Račića i za gospođu Broch ti su pariški sastanci Hrvata bili “najsvečanije večere”, dašak zemlje u velikom svijetu, nakon kojih bi – apostrofira Milkovićev pripovjedač – mladi slikar sve češće upadao u svoje samoće, poglavito nakon što bi mu bijeda velikog grada pred oči donosila slike rodne kuće, bolesne majke i sestre, jedinog bića koje ga je razumjelo u njegovim nastojanjima. Otkrivajući nutrinu slikareva uznemirena bića, pripovjedač razotkriva dubine njegovih svjetova, unutarne sukobe i traženja, sjete i klonuća, obogaćujući Račićevim razmišljanjima o umjetnosti, smrti, životu... U tom je smislu posebno zanimljiv susret Račića i ruskog glazbenika koji mu otkriva razloge svoje nesreće i nerazumijevanja, a izviri iz nezadovoljstva svijetom u kojem se umjetnost profanirala, u kojem je žrtvovana kolektivitetu i površnim efektima, što je zapravo ključ razumijevanja i njegovih unutarnjih opterećenja i nemira.

Drugi dio romana odvija se u Parizu i uglavnom je koncentriran na umjetničku stranu njegove ličnosti. Započinje tematiziranjem pariškog proljetnog salona i Račićevim nezadovoljstvom onime što se na toj umjetničkoj smotri događa, ponajprije umjetnošću koja sve više postaje roba za tržište (“Cijela legija slikara slikat će noćas slike, da ih sutra još mirisave po svježemu ulju i mokre od šelaka donesu na bulevar – možda će se sada ipak koja svidjeti kupcu”). Pripovjedač ne krije da je u takvom ozračju sve više

nestajalo Račićeva idealizma, a oni koji su uspjeli, učinili su to jer su bili svoji, argumentirajući to Meštrovićevim uspjehom: “On je (Meštrović) uspio u bronzi donijeti poseban tip ljudi, tip rase, kojoj je pripadao. On je predstavljao cijeli jedan narod i u tom je stvarno ležao sav njegov uspjeh.” Bilo je to, reći će pripovjedač, ono što je i sam Račić kanio donijeti u svojem izrazu: “Iznijeti Horvate znači iznijeti jedan posve novi, nepoznati svijet, znači, učiniti isto, što je učinio i Meštrović, kada je iznesao u bronci i kameanu svoju malu pustu i zaboravljenu dalmatinsku Zagoru. Da je s kojeg planeta došao na zemlju, ne bi mogao donijeti nešto nepoznatije, novije, neviđenije.”

U takvoj atmosferi Račić je, apostrofira višekrat pripovjedač, sve više osjećao jaz između sebe i okoline, između onoga što je sam želio svojim slikarstvom i onoga što se nudilo na tržištu, a što je sve više rađalo nesređenošću osjećaja, unutarnjim nemirima i borbama:

U Račiću se budio neki revolt protiv svega toga. On je doživio selo, on zna, što selo znači. Dublje, dublje se mora zaviriti u svaku drvenu kućicu, pod slamnatu strehu; neka ti se oči priuče na dim ognjišta, koji grize za zjenice i tjera suze na oči. On je odlučio da iznese tip hrvatskog seljaka i radnika. O tom je već nekoliko puta razgovarao s Kosorom i Schülleinom i drugima. Revoltiran romantičnim shvaćanjem naše inteligencije ili bolje neshvaćanjem, htio je pružiti pravu sliku naših ljudi, koji ustaju i liježu sa suncem, koji zavise od svake kapi kiše i vjetra, kojima je zima jedini odmor, kad se zavuku u svoje kuće poput puževa i čekaju, da ponovo zasine sunce. Nijesu li ti ljudi djeca prirode? Iznijeti njih, znači iznijeti poseban tip ljudi, znači biti svoj, jer se i on ubraja među njih.

Takvim slikarskim svjetonazorom, reći će pripovjedač, Račić se našao nasuprot europskim strujanjima:

“On i Evropa dva su antipoda. Spojiti jedno s drugim značilo bi povući jedan most fantastičnih dimenzija. A ima li on dovoljno snage, da ga povuče sam? A on ga mora izgrađivati sam, on nema nikoga uza se... Nikoga osim legije ljudi išibanih vjetrom, koji poput krda ovaca prolaze mimo njega, nošeni svojim mirnim i staloženim životima, koji kao da su čavlima pribijeni nekamo uz Svemir, a ispod njihovih se nogu pokreće Zemlja, i Pariz i sve ovdje...”

što je dodatno povećavalo njegovu uznemirenost i iščašenja.

U tim stanjima, poseban događaj u životu mladoga slikara bio je susret s Matošem. Evo riječi kojima pripovjedač opisuje susret dvojice (hrvatskih) umjetnika:

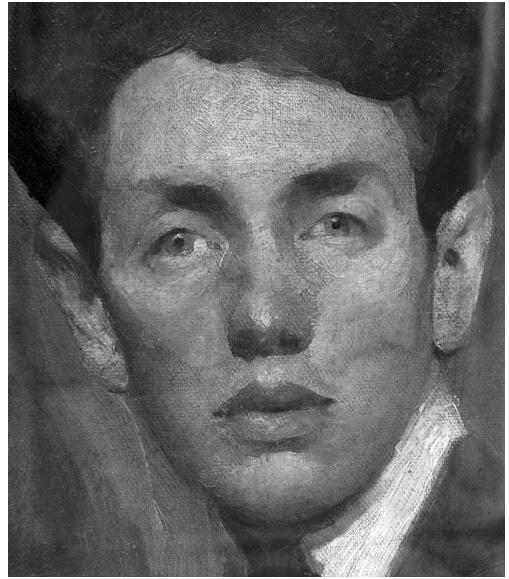
– Račić.

– Matoš.

Srdačan stisak ruke. I ta dva čovjeka stajala su jedan nasuprot drugome. Oba s istom crtom oko usana, s istim blijeskom u očima, s istim sudbinama. I jedan i drugi prognanici, nemirne, nestaložene duše i obojica puni nostalgije za domom.

Matoš je bio divan čovjek. U njegovim, poput ugljena crnim očima ležalo je toliko topline i iskrenosti, da je osvojio odmah svakoga čovjeka, s kojim je došao u vezu. Ali baš ta iskrenost, koja mu je počivala u očima, bila je uzrokom njegova prognanstva iz domovine. Ljudi ne vole istinu. Oni se istine boje. To je najbolje Matoš osjetio na svojim leđima.”

U tom susretu Matoš mladomu Račiću otkriva tajne svojega nezadovoljstva, dubinu one provalije između njih, pripadnika malog naroda i velike Europe, pri čemu pripovjedač

Josip Račić, autoportret

posebno apostrofirajući riječi: “Bježite, bježite iz Pariza! Vratite se natrag, odakle ste i došli. Možda za vas još nije prekasno... Vas bi mi bilo žao. Vi ste još mlad, pred vama se nalazi cijeli život, a Hrvatska treba ovakvih ljudi, kao što ste vi. Zato vas zaklinjem, bježite... bježite... bježite.”

Matoševе riječi, ali i razgovor s prijateljem Schülleinom, vrhunac su događanja u romanu i nagovještaj njegova raspleta. Odlučivši se naime vratiti kući, Račić uzima svoje stvari i odlazi na stanicu, odakle ga, u posljednji trenutak, djevojka ponovno vraća u grad. Ne propuštajući naglasiti kako je taj povratak ostavio u njemu “samo neki osjećaj šupljine. Njegova unutrašnjost bila je prazna. Gledao je na sebe kao na neko posve strano biće. Dok je još po sata prije strepio nad samim sobom, dok je osjećao upravo, kako se taj izvanji svijet vrti oko njega, sada mu postaje sve posve irelevantno”, u Račiću konačno sazrijeva misao da okonča vlastiti život:

Dodir hladnoga, plavičastog čelika djelovao je kao hladan tuš na njegovu dušu i

njegovo raspoloženje. Ruka mu se ovjesi kao neki strani predmet, a ne organski dio njegova tijela. U jednom jedinom momentu dignu se u njemu revolt. Njegov dvadesettrogodišnji život bunio se protiv toga hladnog ocjela, iz kojega je zijevala smrt i koji se cijedio ledom u polumračnoj, sablasno osvjetljenoj sobi. Život je ipak bio nešto svijetlo i toplo – ako ništa drugo, ono barem mali, mali plamičak, koji je tinjao u noći, kao što i one slične i daleke zvijezdice tinjaju u svemiru i žive.

Da je Račiću toga momenta radila svijest, osjetio bi, kako se čitav njegov organizam bori protiv ruke, koja automatski drži među prstima onaj mali i hladni komad čelika, koji svuda oko sebe sije smrt i led. Svaka stanica njegova tijela vikala je za životom. Sa dvadeset i tri godine se ne umire – sa dvadeset i tri godine se tek počinje živjeti. Tada tek počinje onaj pravi život – život čovjeka.

Sve, što se dosad zbivalo u njemu, bilo je instinktivno. Taj je instinkt tako duboko prodro u njega i čitavog ga prozeo, da više nije znao povući granice između toga nesvjesnog i pravoga svjesnog zbivanja u sebi. Njegovi su živci bili prožeti time, kao organizam strastvenog pušača nikotinom. Uto njegova ruka, i protiv instinkta u njemu, koji je hlepio za životom, diže samokres u zrak, i ocjel planu modruljastim odbleskom na svijetlu...”

čime završava i slikarov život i Milkovićeve priča.

Priču o životu prerano umrlog slikara Milković je imaginirao slijedeći činjenice iz njegova života. I dok se o slikarovu djetinjstvu uglavnom saznaje iz brojnih interpolacija, pripovjedačevih komentara i razgovora s licima s kojima je živio, ključne dionice ro-

mana vezane su za Račićeve Münchenske i pariške dane. Iz njih otkrivamo brojne pojedinosti iz slikareva života, njegova slikarska htijenja i nemire, želju za dokazivanjem, ali i njegove intimne slutnje i ljubavi. Posebno je pak reljefno opisan Račićev pariški život, s naglaskom na umjetničkom njegovu sazrijevanju, traženjima i iskušenjima, a za dublje razumijevanje njegova unutarnjeg profila od interesa su susreti sa slikarima i umjetnicima, Meštrovićem, Matošem, njemačkim i poljskim prijateljima.

Kao pripovjedač Milković je uspijevaao ući u nutrinu svojega junaka, u njegove nemire i slutnje, u njegov duh... Uspijevao je izraziti njegovu unutarnju dramu koja je rasla iz njegove potrebe da svojim djelom premosti provaliju između male sredine, iz koje je potjecao, i velikog (europskog) svijeta, između onoga što je nosio u svojem talentu i potrebe za priznanjem, ali i evocirati atmosfere pariških ulica, noći, galerija. Posebno su zanimljivi opisi Račićeva djetinjstva, ali i atmosfere u pariškom salonu gospođe Broch, susreti s Matošem i bliskosti dviju nesretnih hrvatskih sudbina... Milkovićeve je želja bila, i u tom je uglavnom uspio, izraziti povezanost sudbine lika i okolnosti života u kojima živi. Pri tome je, krećući se uglavnom poznatim sadržajima, uspijevaao napisati knjigu koja se sa zanimanjem čita, ne samo zbog teške i potresne sudbine velikog hrvatskog slikarskog genija, nego i privlačnošću svojih spisateljskih osobina.

Posrijedi je, recimo na kraju, uspjeti romansirani životopis jedne nesretne hrvatske sudbine, ali i vrijedna, zaboravljena knjiga jednog nedovoljno poznatog, zaboravljenog hrvatskog pisca i pripovjedača.

Ivan Bošković